

ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

О. Г. Юхта
здобувач Інституту законодавства
Верховної Ради України

Постановка проблеми. Надзвичайно актуальною проблематикою були і залишаються гарантії прав людини. Права людини закріплені, зокрема, у таких міжнародно-правових актах, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (підписана 4 листопада 1950 р.), Хартія основних прав Європейського Союзу (прийнята 7 грудня 2000 р.) та інших, які ратифіковані Україною.

Мета статті. Продемонструвати класифікацію гарантій прав людини в контексті сучасного правового розвитку. Проаналізувати систему гарантій прав та свобод людини, яка застосовується в Європейському Союзі. Також розкрити зміст основоположних статей щодо захисту прав людини, передбачених Кон-

венцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Хартією основних прав Європейського Союзу.

Основні результати дослідження. В Європейському Союзі, як і на рівні окремих держав, система гарантій прав та свобод включає три основні елементи:

– по-перше, інституційні гарантії, пов'язані з функціонуванням органів, діяльність яких спрямована на охорону та захист порушених прав;

– по-друге, процесуальні гарантії, які реалізуються при здійсненні правосуддя, перш за все, в рамках відповідного процесу;

– по-третє, матеріальні гарантії у вигляді права особи на компенсацію завданої шкоди та інших збитків, спричинених внаслідок порушення його прав.

Інституційні гарантії. Органом, що грає ключову роль в захисті прав та свобод людини, в тому числі встановлених Європейським Союзом, виступає суд. На рівні з органами «третьої влади» важливий внесок в захист прав на рівні Союзу вносять інші органи та посадові особи: омбудсман, Європейська комісія, дипломатичні та консульські представництва та інші.

Судовий захист. Перш за все, це національні суди держав-членів, а також прирівняні до них органи адміністративної юстиції (трибунали). Національним судам і трибуналам підвідомчі будь-які справи, крім тих, які відносяться до юрисдикції судів Європейського Союзу. Саме національні суди забезпечують захист встановлених в рамках Союзу прав

від порушення зі сторони приватних осіб та самих держав-членів в особі будь-яких органів та установ, центральних чи місцевих.

При розгляді справ національні суди зв'язані безпосередньо діючими нормами права Європейського Союзу, яким вони зобов'язані надавати пріоритет перед положеннями національного законодавства. У разі необхідності вони можуть, а суди вищих інстанцій повинні призупинити справу та направити преюдиціальний запит в Суд Європейських співтовариств.

Суди Європейського Союзу забезпечують захист прав та свобод, порушених його інституціями та органами. Правом подавати позови про неправомірні дії чи рішення інституцій та органів Союзу має будь-яка фізична чи юридична особа, в тому числі іноземна. Процесуальна правосуб'єктність індивідів в судах Союзу обмежена. Вони не можуть подавати позови з метою відміни нормативних актів (допустимим є оскарження лише індивідуальних приписів, що прямо їм адресовані чи безпосередньо їм стосуються, та бездіяльність відповідних органів). Строк позовної давності за позовами про ануляцію та бездіяльність також досить короткий – 2 місяці.

Подолати ці обмеження дає можливість процедура опосередкованого оскарження, за допомогою якої індивіди можуть оскаржити будь-які приписи органів ЄС (в тому числі нормативні), навіть після спливу терміну позовної давності. Назва «опосередковане» обумовлена тим, що Суд чи Трибунал першої інстанції розглядають законність правового акта не за позовом про ануляцію, а у зв'язку з розглядом іншої справи.

Ще один судовий механізм захисту прав та свобод на території Європейського Союзу пов'язаний

з діяльністю Європейського суду з прав людини, що функціонує в рамках Ради Європи. Цей орган, що розташований в Страсбурзі, розглядає справи лише про порушення суб'єктивних прав, що закріплені в Конвенції.

На відміну від судів Європейського Союзу, Страсбурзький суд не має повноважень визнавати акти органів влади недійсними чи не діючими. Результатом розгляду справи в ньому може слугувати «виплата справедливої компенсації потерпілої стороні» державою-порушником у розмірі, встановленому самим Судом (ст. 41 Конвенції).

Законодавство Європейського Союзу, що міститься в актах наднаціональних інституцій та органів, Страсбурзькому суду не підзвітні. Позови до інституцій, в тому числі щодо порушення ними положення Конвенції 1950 р., надходять безпосередньо до судів Європейського Союзу.

Отже, в рамках Європейського Союзу захист гарантованих їм прав особистості здійснюють три системи судів: національні (суди держав-членів та прирівняні до них трибунали), суди Європейського Союзу (Суд Європейських співтовариств та Трибунал першої інстанції), а також Європейський суд з прав людини, що входить в організаційний механізм Ради Європи.

Підвідомчість справ між ними розподіляється в залежності від того, хто порушив суб'єктивне право людини та громадянина.

Якщо порушник – інша фізична чи юридична особа чи держава-член, то належить звертатися до національного суду чи трибуналу, який за необхідності може, а суд/трибунал вищої інстанції – зобов'язаний направити запит до Суду Європейських співтовариств.

Якщо порушник – Європейський Союз чи його органи, позов

зазвичай направляють до Трибуналу першої інстанції з правом на касаційне оскарження до Суду Європейських співтовариств.

Якщо фізична чи юридична особа вважає себе «жертвою порушення» основних прав, закріплених в Конвенції Ради Європи, то процедура оскарження також має два варіанти:

– індивід, що вважає себе «жертвою порушення» зі сторони держави, повинен звертатися спочатку до національних судів із правом на подальше оскарження до Європейського суду з прав людини в Страсбурзі;

– індивід, що вважає себе «жертвою порушення» зі сторони наднаціональних інституцій ЄС, має право одразу звертатися до судів Європейського Союзу.

Позасудові механізми захисту. В організаційному механізмі Європейського Союзу, як і багатьох демократичних державах, захист суб'єктивних прав особи здійснюється за допомогою звернення до незалежних наднаціональних контролюючих органів.

Найважливішу роль серед них грає Омбудсман, якому підвідомчі справи про порушення порядку керівництва в діяльності інституцій та органів ЄС.

Звернення зі скаргою до Омбудсмана Європейського Союзу визнано в якості одного із основоположних прав громадян Союзу (ст. 43 Хартії; ст. 21 та ст. 195 Договору про заснування Європейської Спільноти). Нарівні з громадянами аналогічними правами наділені інші фізичні та юридичні особи, що мають місце проживання (місцезнаходження) на території Європейського Союзу.

Практика показує, що переважна більшість скарг, що направляються Омбудсману Європейського Союзу, насправді спрямовані проти органів та посадових осіб держав-членів. Такі скарги йому не підвідомчі та повинні розгля-

датися національними омбудсманми чи еквівалентними органами країн ЄС.

Нарівні з Омбудсманом в рамках Європейського Союзу функціонують органи контролю спеціальної компетенції, які можуть розглядати скарги фізичних та юридичних осіб на порушення їх окремих прав, здебільшого в інформаційній сфері. До них відноситься Європейський контролер щодо захисту даних, Загальний контрольний орган в рамках Європолу та деякі інші установи та посадові особи.

Фізичні та юридичні особи можуть відстоювати порушені права також шляхом звернення до Європейської комісії як головного виконавчого органу ЄС, що стоїть на сторожі «спільних інтересів Співтовариства». Подібні звернення здатні стати приводом для порушення розслідування Комісією проти держав-членів (а в деяких випадках також проти підприємств).

Результатом розслідування може слугувати відміна правових актів чи припинення відповідної практики (в тому числі бездіяння) у зв'язку з невідповідністю об'єктивному праву ЄС та порушення закріплених в його нормах суб'єктивних прав громадян та юридичних осіб.

Захищати права громадянина необхідно не тільки в межах Європейського Союзу, а й за кордоном, на території третіх країн. Відповідний обов'язок покладається на дипломатичні та консульські представництва держав-членів в третіх країнах (тобто в країнах, що не входять до Союзу). Наприклад, якщо права союзних громадян порушуються в США, то допомога їм надається посольством чи консульством Німеччини (для громадян Німеччини), Франції (для громадян Франції).

Процесуальні гарантії реалізуються, перш за все, при розгляді

справ в судах, особливо в рамках кримінального процесу, результатом якого може слугувати позбавлення чи обмеження фундаментальних прав особистості.

У Хартії Європейського Союзу про основні права система процесуальних гарантій закріплена в окремій главі (гл. VI «Правосуддя»), що заснована та багата в чому копіює норми Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

В якості спільної гарантії, що закріплена в першій статті цієї глави (параграф 1 ст. 47 Хартії), слугує звернення до неупередженого суду за захистом будь-яких прав та свобод, встановлених в юридичних нормах Європейського Союзу. З урахуванням підвідомчості справи це може бути національний суд, суди Європейського Союзу чи Європейський суд з прав людини.

Інші процесуальні гарантії закріплені у вигляді спеціальних прав та принципів, деякі з них розповсюджуються виключно на сферу розгляду кримінальних справ.

Так, кожна особа має право на справедливий та публічний розгляд його справи у розумний строк незалежним та неупередженим судом, який попередньо заснований законом (абз. 2 ст. 47 Хартії, параграф 1 ст. 6 Конвенції).

Обмеження принципу гласності судового розгляду допускається в інтересах моралі, суспільного порядку чи державної безпеки, в інтересах неповнолітніх чи захисту приватного життя сторін, а також якщо сам суд прийме рішення, що з урахуванням особливих обставин «гласність порушувала б інтереси правосуддя» (параграф 1 ст. 6 Конвенції).

Право на юридичну допомогу реалізується за допомогою адвоката, захисника чи представника (абз. 2 ст. 47 Хартії). Юридична

допомога може надаватися безоплатно особам, «яким бракує достатніх коштів», якщо це необхідно в інтересах «ефективного доступу до правосуддя» (абз. 3 ст. 47 Хартії).

Для підозрюваних, звинувачуваних та підсудних по справах про скоєння кримінальних злочинів є наступні гарантії:

- презумпція невинуватості (параграф 1 ст. 48 Хартії, параграф 2 ст. 6 Конвенції);

- право на захист, в тому числі: право на негайне та детальне повідомлення про характер та підстави обвинувачення, що пред'являється; право мати достатній час та можливості для підготовки свого захисту; право захищати себе особисто чи через обраного обвинувачуваним захисника; право на допит свідків обвинувачення, на виклик та допит свідків захисту; право користуватись за необхідності безоплатною допомогою перекладача (параграф 2 ст. 48 Хартії, параграф 3 ст. 6 Конвенції);

- принципи законності та пропорційності злочинів та покарань, що означає, по-перше, заборону зворотної сили закону, що встановлює чи обтяжує відповідальність та навпаки, надання зворотної сили актам, які її знижують (параграф 1 ст. 49 Хартії; ст. 7 Конвенції); по-друге, вимога пропорційності покарання характеру та тяжкості скоєного злочину (параграф 3 ст. 49 Хартії);

- принцип «non bis in idem», що означає неприпустимість повторного притягнення до кримінальної відповідальності за злочин, щодо якого особа вже була засуджена чи виправдана в державах – членах Європейського Союзу (ст. 50 Хартії, параграф 1 ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції).

Відступ від цього принципу дозволяється тільки у випадку перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами або якщо

були «допущені суттєві порушення, що вплинули на результат справи» (параграф 2 ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції);

право на апеляцію по кримінальних справах, що дає можливість кожному засудженому звертатися у вищестоящі судові інстанції з метою перегляду вироку чи покарання (ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції).

Матеріальні гарантії. Одним із головних засобів захисту порушених прав, відомих ще за часів Стародавнього Риму, виступає компенсація завданої шкоди та інших збитків (в тому числі

спрощеної вигоди), що були спричинені йому іншими особами.

Майнова відповідальність фізичних та юридичних осіб приватного права в рамках Європейського Союзу регулюється здебільшого законодавством держав-членів (в тому числі законами, виданими на виконання директив ЄС).

В установчих договорах закріплені основи майнової відповідальності за порушення суб'єктивних прав, гарантованих Співтовариством, діями чи бездіяльністю суб'єктів публічної влади.

Висновки. Таким чином, інститут гарантій прав як дорослої людини, так і дитини, є показником демократичного розвитку держави.

Права людини (дитини) повинні бути не тільки проголошені, а й гарантовані чинним законодавством кожної держави. Суттєвої уваги в цьому контексті набуває вивчення досвіду Європейського Союзу, а також інших демократичних держав. Окремим вектором наукових досліджень повинні стати групи гарантій в порівняльно-правових дослідженнях, а також аналітичні напрацювання в зазначеній сфері. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод підписана 04 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Хартія основних прав Європейського Союзу, прийнята 07 грудня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524
3. Договір про заснування Європейської Спільноти в редакції від 01 січня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017
4. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в редакції від 01 листопада 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804